

І.С. Дьяченко

Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка, Україна

МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА ПРО ЧОРНОБИЛЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У даній статті йдеться про історичну та культурологічну значимість мемуарної літератури про Чорнобиль. Адже задокументовані факти подій є важливими для розуміння історії, формування загальнолюдських цінностей особистості, людських стосунків, вчинків.

Актуальність теми статті зумовлена необхідністю усвідомлення суспільством значення наслідків чорнобильської трагедії, бо наш час з усією гостротою висуває завдання нового осмислення минулого й сьогодення українського народу. Екологічна проблема тісно пов'язана з культурологічними та філософськими питаннями, тому на сьогодні надзвичайно актуальним є аналіз особливостей природовикористання соціокультурним середовищем.

Гірки чорнобильські дзвони не змовкають вже більше 20 років. Ніхто не змирився з цією датою, ніхто не звикся з нею – ні в Україні, ані в цілому світі. Тривожні дзвони чорнобильської біди застерігають, нагадують. «Не питайся, по кому б'є дзвін...», Чорнобильський дзвін б'є по тих, кого катастрофа знищила відразу, і по тих, кого знищила згодом, і по тих, кого поволі нищить досі. Своєрідним літописом чорнобильської трагедії стала мемуарна література.

Стан наукової розробки теми. Аналізу проблем даної тематики присвячено ряд наукових досліджень і публікацій, у яких автори зосередили увагу на різних аспектах філософських та соціальних взаємин екології та культури. Нове прочитання теми чорнобильської трагедії, спробу з'ясувати причини і наслідки катастрофи ми знаходимо в розвідках В. Губарева, Г. Медведєва, В. Микульського, І. Млечиної, Б. Олійника, С. Скляра [1-6]. У контексті пошуку шляхів розв'язання екологічних проблем України суспільне значення цього питання позначене особливою актуальністю.

Зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Тема статті пов'язана з дисертаційним дослідженням «Жанрова парадигма мемуарної прози в англійській та американській літературі: проблеми типології», яке проводиться в межах плану науково-дослідної роботи кафедри української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка за напрямком «Документалістика ХХІ століття: історико-літературний контекст».

Основна мета статті – розкрити наслідки чорнобильської екологічної катастрофи для всього людства через художню тканину мемуарів, показати й довести їх культурологічну, естетичну та історичну значимість.

Реалізація мети передбачає осмислення чорнобильських і постчорнобильських подій у контексті прочитання та аналізу мемуарної літератури, її вплив на формування морально-етичних засад особистості.

Новизна полягає у доведенні літературознавчого, соціально-філософського, морально-етичного значення мемуарної літератури у формуванні гуманістичних засад особистості.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення статті можуть бути використані під час подальшої розробки проблем літературознавства, педагогіки, екології, для читання курсів і спецкурсів.

Мемуарний жанр на сьогодні є одним із найпопулярніших, оскільки сучасна людина не тільки намагається проникнути в світ почуттів і думок особистостей минулих часів, але й, зіставляючи сьогоднішнє й минувшину, прагне осмислити день нинішній і своє місце в ньому.

Мемуари – це спогади, записки сучасників, що оповідають про події, які їм відомі або у яких автор мемуарів брав безпосередню участь. Важлива особливість мемуарів полягає в настанові на «документальний» характер тексту, що претендує на достовірність відтвореного минулого.

У мемуарах на перший план виступає автор зі своїми співчуттями й неприхильністю, мріями і надіями, прагненнями і сподіваннями. Часто мемуари, які належать особам, що відіграли важливу роль в історії, охоплюють значний період часу – все життя автора, поєднують важливі події з дрібницями повсякденного життя, можуть бути історичним і культурологічним матеріалом першорядної ваги.

Мемуарний жанр передбачає також висвітлення подій, які не знайшли собі місця в офіційних актах. Нерідко маленька дрібниця може пролити світло на мету життя й діяльність великих людей історії, є ключем до розуміння їх характеру. Мемуари і спогади літературних діячів пояснюють шляхи літературного розвитку. Нарешті, мемуарна література представляє живу, різносторонню картину суспільного побуту, визначає розумовий і етичний склад суспільства, з'ясовує позицію громадської думки до подій, що відбувалися в зазначений час. Але некритичне використання мемуарів є досить небезпечним через упереджене ставлення автора до певної особи, через приналежність до окремої партії, віросповідання, неприйняття світоглядних орієнтирів.

Зауважимо, що навіть упереджені записки можуть служити дорогоцінним матеріалом, який розкриває причини того чи іншого вчинку, пристрасті або спотворення істини, і цим самим пояснює риси характеру, дії, відносини героїв. Так, наприклад, подія такого масштабу, як аварія на Чорнобильській АЕС, не могла не привернути до себе уваги журналістів, письменників, художників та інших діячів мистецтва. Проте в перші роки після трагедії, в умовах фактичної заборони на розповсюдження інформації, пов'язаної з аварією, публікувалися лише статті допущених у зону лиха журналістів, які відображали тільки офіційну точку зору уряду. Лише через роки безпосередні учасники тих подій змогли ділитися своїми спогадами і переживаннями на сторінках газет, журналів, книжок.

Досить швидко суспільство усвідомило, що Чорнобиль – «не стільки технічна аварія, скільки системна катастрофа, зрозуміти яку не можна поза контекстом соціальних і людських факторів» [7]. Таке усвідомлення багатобарвною палітрою вилилося на сторінки засобів масової інформації, що з неминучістю відобразилося і на спогадах очевидців ліквідації наслідків аварії.

Мемуарна література, присвячена аварії на Чорнобильській АЕС, досить багатогарова. Перш за все, у ній автори прагнули відкрити причини катастрофи, що надавало спогадам дослідницького характеру. Ось приклад змісту спогадів одного з учасників ліквідації чорнобильської катастрофи: «це гірке слово Чорнобиль», «АЕС, реактор РБМК-1000», «передчуття й попередження», «напередодні», «аварія», «весь караул пішов за Правиком». «Білокінь з “Швидкої”», «з щоденника Ускова», «у бункері», «колона особливого призначення», «гамо сапієнс фон Петренко», «на чому перевіряються люди, якщо війни вже нема», «Червона площа» й «рудий ліс», «знати й пам'ятати», «хто винен», «нагороди», «що далі» тощо [8].

Зазначимо, що найцікавіший пласт, хоча й нечисленний, – це власне спогади учасників подій. Адже саме у перших публікаціях мемуарного характеру ще зберігалася інерція героїчних буднів, коли явно і неявно урядовими структурами заохочувалася тема подвигу. Так, лист з московської клініки В. Правика, одного з пожежників, який першим вступив у боротьбу з атомним драконом, датований травнем 1986 р.: «...Живу я добре. Поселили нас у клініці для огляду, як ви знаєте. Тут усі, хто був тоді там. Так що мені весело, адже мій караул весь при мені. Ходимо, гуляємо, милуємося вечірньою Москвою. Одне погано, що милуватися доводиться через вікно. І це триватиме, мабуть, місяців півтора-два. На жаль, тут такі закони: доки все не обстежать, не випишуть. Надійко, живи у батьків у Городищі, я приїду прямо туди. Та ще хай моя дорога теща підшукає для мене роботу, щоб я міг перевестися.

Надійко, ти читаєш мого листа і плачеш. Не треба, витри слізки. Все обійшлося добре, ми ще проживемо до ста літ, і донечка наша ненаглядна тебе переросте разів у три...» [8].

Також найцікавіші й найважливіші ті спогади, які проливають світло на послідовність і характеристику власне аварії, що тривала не один день, на способи і методи, що застосовувалися тоді для ухвалення багатьох важливих рішень у боротьбі з її наслідками. У таких мемуарах стикаються різні точки зору на одні і ті ж події, подаються діаметрально протилежні оцінки діям керівних осіб. Абсолютно ясно, що багато мемуарів безпосередніх учасників подій, тим більше керівників, не могли бути неупередженими. Проте будемо вдячні їм навіть за намір викласти суспільству свої свідчення, своє бачення подій. Історія, можливо, зуміє виявити правих і винуватих.

Більшість авторів спогадів намагаються захистити висловлену, але не прийнятну тоді до реалізації ідею. Водночас у спогадах відчувається накопичення негативної інформації, яка формувала думку, що дійсна катастрофа Чорнобиля – це наслідки аварії. У цілому ряді випадків саме сума поглядів дозволяє відтворити неупереджену картину явища. Насправді ж через безліч причин досить часто перемагає чиясь одна точка зору, яка згодом стає черговим міфом Чорнобиля [9].

Так, підкуповує своєю щирістю твір А.В. Аханова «Лаванда. З щоденника ліквідатора» [10]. Особливо примітний епіграф до одного з десяти розділів повісті, що містить вислів фельдмаршала К. фон Гетцендорфа «Солдатам все одно подихати», який, на думку автора, відображає ставлення влади до свого народу. Письменник яскраво описав бюрократичну машину, що безжалісно розпоряджалася життям людей, які повинні були стати ліквідаторами чорнобильської катастрофи.

Книжка просочена образою й болем за власну державу, яка так зневажливо і невміло піклується про своїх громадян, не вміє вчитися на гірких уроках власної історії.

За гарячими слідами катастрофи вийшли два твори В. Губарева «Саркофаг», «Заграда над Прип'яттю». Пізніше в українській літературі з'являються художні й публіцистичні твори, присвячені цій трагедії (О. Гончар, Б. Олійник, І. Драч, Ю. Щербак, В. Яворівський та ін.). Вони довго чекали на свого читача. Хоча більшість творів письменства стосуються реальної трагічної події ЧАЕС, але йдеться й про духовний Чорнобиль, адже духовне освоєння чорнобильської трагедії є не менш вартісним, ніж фінансова допомога ліквідаторам.

Письменники постчорнобильського десятиліття у більшості залишалися в межах загальноприйнятого розуміння наслідків трагедії, хоча радіаційні проблеми дозволили авторам глибоко проаналізувати людські характери. Кожен з письменників, у якому бракурсі не описував чорнобильські події, боляче зізнається, що цей куточок землі вже мертвий. У багатьох творах, де порушуються питання чорнобильської аварії, звучить різна констатація фактів, спогадів, переосмислених автором подій, пропущених через свою уяву, уяву свідків, очевидців.

Чорнобиль є ще досить живою темою для письменників України і не тільки. Розкриваючи завісу над «мертвою зоною», мемуаристи не могли сказати всієї правди про Чорнобиль, не мали права її говорити або ж просто її не знали. Адже і на сьогодні є твори, які так і не вийшли друком. Зокрема це діалогія М. Малахути «Вішун з майбутнього» і «Прощання з Чорнобилем», у якій звучить біль, турбота автора про майбутнє сплюндрованої аварією України і загрозу екологічної катастрофи всьому світу.

Проте «постать Чорнобильської мадонни ще довго блукатиме по чорній спраглий землі, яка вже не може дочекатися на теплу руку людини, яка б визволила її з цієї домовини:

Печальна постать Мадонни,
Та допомоги немає,
Що йде по Чорнобилю боса,
І серце стискає в грудях,
Скидає руки угору,
Біль цей спомин тримає,
І просить помочі в Бога.
Біль покаяння в людях...» [11].

Таким чином, мемуарна література про Чорнобильську трагедію дозволяє осмислити катастрофу, розкрити правду про події, перейнятися людським болем, стражданнями. Спогади сучасників подій висвітлюють широке коло моральних питань, змушують реципієнта замислитися над уроками минувшини й сьогодення людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губарев В.С. Ядерный век. Чернобыль. – М., 1996. – 445 с.
2. Медведев Г. Чернобыльская хроника. – Москва: Современник, 1989. – 240 с.
3. Микульський В. Ліквідатори. – К., 1996. – 176 с.
4. Млечина И. Предостеречь и дать надежду // Литературное обозрение. – 1987. – № 3. – С. 63-66.
5. Олійник Б. Крик Чорнобиля // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 4. – С. 2.
6. Скляр С. Чорнобиль очима киянина. – К., 1989. – 156 с.
7. Слабошпицький М. Поет, який має талант бути Драчем // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 11.
8. Монолог одного села про те, як кличуть душі з неба, щоб з ними поплакати й пообідати // Надзвичайна ситуація. – № 3. – С. 38-41.
9. Микульський Б. Доля, обпалена Чорнобилем. – К., 1997. – 92 с.
10. Аханов А. Черная лаванда: Документальная повесть. – Тюмень, 1997. – 165 с.
11. Неліна Т. Сльозами омиває душу: Урок у день Чорнобильської трагедії // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 8. – С. 62.

И.С. Дьяченко

Мемуарная литература о Чернобыле как средство формирования нравственной личности

В данной статье говорится об исторической и культурологической значимости мемуарной литературы о Чернобыле. Ведь задокументированные факты событий важны для понимания истории, формирования общечеловеческих ценностей личности, человеческих отношений, поступков.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2007.